

Яковець І. О.

кандидат мистецтвознавства, доцент
кафедри дизайну, Черкаський державний
технологічний університет

МУЗЕЙНА ЕКСПОЗИЦІЯ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА МЕТОДИ ПОБУДОВИ

Анотація. В статті проаналізовано поняття «експозиція» та «музейна експозиція» в сучасному музеї; описані методи побудови музейної експозиції.

Ключові слова: експозиція, музейна експозиція, музей, методи експонування, текст.

Аннотация. Яковець И. А. Музейная экспозиция: основные термины и методы построения. В статье проанализированы понятия «экспозиция» и «музейная экспозиция» в современном музее; описаны методы построения музейной экспозиции.

Ключевые слова: экспозиция, музейная экспозиция, музей, методы экспонирования, текст.

Annotation. Yakovets I. A. Museum display: basic terms and methods of construction. In the article it is analysed concept «display» and «museum display» in a modern museum; described methods of construction of museum display.

Keywords: display, museum display, museum, methods of exhibiting, text.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку музейної справи характеризуються, в першу чергу, відмовою від уявлення про музей лише як науково-дослідну і освітню установу і прагненням до універсалізації, що знаходить віддзеркалення в нових принципах музейної роботи, таких як розвиток форм «м'якої» музеєфікації (так звані «екомuzeї»), розширення тематики експозицій, зміна складу і профілю фахівців, що працюють в музеї, залучення громадськості до проблем повсякденної діяльності музею [1].

Про кризову ситуацію свідчить також і те, що в другій половині ХХ ст. музей все частіше піддавався критиці як з боку діячів культури (перш за все авангардної), так і з боку представників громадських рухів (зокрема, радикальних) за елітарність і відсутність очевидної користі для широких верств населення при високих витратах на зміст і розвиток музейних установ. Проте саме в цей період спостерігається збільшення кількості музеїв, а також значне зростання їх відвідуваності.

Очевидно, що причини кризи традиційних музеїв при одночасному зростанні їх популярності потребують осмислення, неможливого без з'ясування ролі і місця музею в системі культури. Враховуючи вищевикладене, необхідним стає аналіз феномена сучасної музейної експозиції і музею як такого, оснащеного комп'ютерними, відео- і аудіо-системами тощо. А цей аналіз слід розпочати, в першу чергу, з характеристики самого поняття «музейна експозиція» та особливостей її побудови.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами. Напрямок дослідження, проведеного згідно плану науково-дослідної роботи Черкаського державного технологічного університету. Робота виконана в рамках реалізації Постанови Кабінету міністрів України № 37 від 20.01.1997 «Про першочергові заходи щодо розвитку національної системи дизайну та ергономіки і впровадження їх досягнень у промисловому комплексі, об'єктах житлової, виробничої і соціально-культурної сфер».

Мета статті – проаналізувати поняття «експозиція» та «музейна експозиція» в сучасному музеї; описати методи побудови музейної експозиції.

Аналіз останніх досліджень та виклад основного матеріалу. Експозиційна діяльність – один з основних напрямів діяльності музею; є основою музейної комунікації і базою для реалізації культурно-освітньої діяльності музею.

Розглянемо спочатку поняття «експозиція». Слово «експозиція», як відомо, походить від латинського слова *expositio* – виставляння на показ. У музеях та на виставках – розміщення експонатів в певній системі (хронологічній, типологічній та ін.) [2].

Експозицією можна назвати розміщення будь-яких предметів, представлених для огляду. Попереднє визначення музейної експозиції визначає її як частину музейного зібрання, виставлену для огляду.

Експозиція, за визначенням сучасних мистецтвознавців, науковців – систематизоване за

Надійшла до редакції 17.02.2011

відповідним принципом розміщення експонатів (речей, предметів дизайну, художніх творів) для забезпечення їх цілісного та послідовного сприйняття з метою вирішення поставленого творчого завдання [3]. Але музейна експозиція має свою специфіку. Її основу складають не будь-які, а музейні предмети, що мають певну сукупність ознак і властивостей. В експозиції вони знаходять новий статус: стають експонатами, тобто предметами, виставленими для огляду [2].

В якості експонатів можуть виступати і «замінники» оригіналів. Ця сукупність музейних предметів, їх відтворень і моделей, науково-допоміжних матеріалів і текстів називається *експозиційним матеріалом*. Всі частини експозиції взаємозв'язані між собою і складають її тематичну структуру. Відповідно до неї експозиційні матеріали поділяються на структурні одиниці – експозиційні комплекси, тобто групи предметів, зв'язаних між собою за змістом або іншими ознаками і що складають зорову і смислову єдність. Як експозиційний комплекс може розглядатися і експозиційний зал, що створений за єдиним проектом.

Музейна експозиція об'єднує музейні предмети на основі єдиного концептуального задуму; критерієм відбору музейних предметів для експозиції з музейного зібрання є комунікативні властивості музейного предмета – інформативність, експресивність, атрактивність. Тобто, згідно до сучасних уявлень, можна сказати, що **музейна експозиція** – це цілісна предметно-просторова система, в якій музейні предмети та інші експозиційні матеріали об'єднані концептуальним (науковим і художнім) задумом, організовані композиційно, забезпечені коментарем, технічно і художньо оформлені і у результаті створюють специфічний музейний образ природних і суспільних явищ.

Музейна експозиція – основна форма музейної комунікації. Музейні експозиції прийнято підрозділяти на постійні (стаціонарні) і тимчасові; тимчасові експозиції називаються виставками, які бувають як стаціонарними, так і пересувними. Їх тимчасовий характер виявляється у складі експонатів. На виставках часто демонструються предмети з інших музеїв і приватних колекцій, а також предмети, які не можуть довго знаходитися за межами фондосховищ – акварелі, письмові джерела, унікальні речі.

В даний час в музейній практиці склалися три основні типи музейних виставок:

- тематичні виставки, в основі яких лежить певний сюжет;
- фондіві виставки, які знайомлять відвідувачів з маловідомими і малодоступними колекціями;
- звітні виставки, які створюються за результатами реставраційних робіт, за підсумками комплектування фондів – так звані виставки нових надходжень.

Створення виставок є складовою частиною експозиційної роботи музеїв. Виставки підвищують доступність і суспільну значущість музейних фондів, вводять в науковий і культурний обіг пам'ятки, що знаходяться в приватних зібраннях,

сприяють відпрацюванню і вдосконаленню методів експозиційної і культурно-освітньої роботи музею, розширюють географію його діяльності. В даний час активно розвивається міжнародний обмін виставками, що сприяє взаємозбагаченню різних культур.

Методи побудови експозицій. Основним принципом організації музейної експозиції є цілісність – гармонійна єдність художньо-образного, функціонального, конструктивно-технічного та економічного аспектів, що організує музейні предмети за їх інформативними та атрактивними змістовими ознаками [4, с. 72-74]. Сучасні музейні експозиції формуються як синтез наукового, технічного та художнього усвідомлення явищ сучасності [5, с.3].

Матеріал в експозиції може групуватися по-різному. Науково обґрунтований, що витікає із вмісту експозиції, порядок угруповання і організації експозиційних матеріалів називається **методом побудови** експозиції.

У вітчизняному музезнавстві традиційно виділяють наступні основні методи експонування:

- систематичний,
- ансамблевий,
- ландшафтний,
- тематичний.

Цим методам відповідають систематична, ансамблева, ландшафтна і тематична експозиції. Першими експозиціями, в основу яких лягли наукові принципи організації матеріалу, стали **систематичні експозиції**. Їх поява в кінці XVIII – першій половині XIX ст. була пов'язана з бурхливим розвитком процесу диференціації у сфері науки і створенням профільних музеїв.

Систематичний метод експонування передбачає відбір, розміщення і інтерпретацію однорідних предметів відповідно до класифікаційної системи конкретної наукової дисципліни або галузі виробництва. В кінці XIX – на початку XX ст. в Західній Європі з'явилися перші експозиції, що склалися виключно з ансамблів. Це були експозиції музеїв просто неба. **Ансамблева експозиція** зберігає або реконструює на основі достовірних наукових даних реально існуючу або типову для певної епохи соціокультурну обстановку.

Ансамблева експозиція характерна для меморіальних музеїв, для музеєфікованих пам'яток історії і культури – палаців, садів, селянських хат. Її прикладом можуть служити історичні інтер'єри або їх фрагменти, що відтворюються в музеях не лише гуманітарного, але і природничо-наукового профілю. Структурною одиницею ансамблевого показу є експозиційний комплекс, який зберігає або реконструює середовище існування музейних предметів. Він може складатися з різних експонатів – знарядь праці, зброї, одягу, меблів, виробів декоративно-прикладного мистецтва, образотворчих і письмових матеріалів. Оскільки в цьому комплексі відтворюються реальні або типові зв'язки і стосунки між предметами, за своїм змістом і в зоровому сприйнятті він є закінченим цілим.

У світовій музейній практиці саме ансамблеві експозиції набули найбільшого поширення, оскільки вони легко сприймаються відвідувачами, викликають безпосередній інтерес і надають сильну емоційну дію. Паралельно з ансамблевими формувалися і **ландшафтні експозиції**, що відтворюють взаємозв'язки і взаємозалежність природних компонентів. Їх основна структурна одиниця – біогрупи і ландшафтні діорами. Елементи ландшафтного методу експонування у вигляді біогруп з'явилися в природничо-наукових музеях в середині XIX ст. Біогрупа (біологічна група) є експозиційним комплексом з об'єктів тваринного і (або) рослинного світу.

Поняття «біогрупа» часто відноситься до наукової таксидермічної композиції, яка представляє тварин в місці існування. Таксидермія (від грецьк. *taxis* – пристрій і *derma* – шкіра) – вид діяльності, що включає консервацію і реконструкцію об'єктів тваринного світу [2]. Сучасна таксидермія з ремесла по виготовленню чучел переросла в мистецтво. Але мистецтво це особливого роду: умовність і декоративність тут недопустимі, оскільки природничо-наукові музеї покликані популяризувати достовірні і науково об'єктивні відомості.

Велику роль в становленні **ландшафтного методу експонування** зіграла Усесвітня промислова виставка в Лондоні (1851 р.), де демонструвалися перші біологічні групи з життя тварин, створені німецьким таксидермістом М. Х. Плоцкетом. Потім біогрупи стали активно включати в свою систематичну експозицію Британський музей природничої історії, до того ж, створював їх на строго документальній основі.

Для біогруп з птицями і гніздами рослини і ґрунт збиралися з одного місця, а молоді і старі птахи – з одного гнізда. Використовувався і натуральне ґрунтове покриття, на якому було знайдено гніздо: він обережно зрізався і перевозився в музей. Кожен окремих листок, квітка, трава імітувалися з воску та інших відповідних матеріалів. При цьому штучні рослини розташовувалися у висушеному ґрунті точно так, як вони знаходяться у природі. До кінця XIX ст. до практики природничо-наукових музеїв увійшли **панорами і діорами**, що стали **характерними прийомми ландшафтного методу експонування**.

Панорама (від грецьк. *pan* – і *hōra* – вигляд, видовище), вид мистецтва живописна картина, що охоплює усе коло горизонту, поєднується з об'ємними макетами (спорудами, фігурами) переднього предметного плану. Панорама розташовується в круглому залі з центральним оглядовим майданчиком і створює ілюзію реального довколишнього простору [2].

Перша панорама була створена ірландським художником Р. Баркером в 1787 р. і була круговим зображенням міста Единбург. У 1893 р. в Музеї природничої історії в Стокгольмі була створена перша біологічна панорама, що відтворює природу Швеції. На відміну від художньої панорами, де живопис підпорядковує передній натурний план, в ландшафтній панорамі пейзаж служить лише допоміжним засобом,

який вводить глядача в житло тварин. Передній же план займають документальні матеріали – чучела тварин, гнізда птахів, рослинність, рельєф місцевості.

Тоді як панорама вводить глядача ніби то в центр змальовуваної події і дозволяє здійснювати круговий огляд, діорама (від грецьк. *dia* – крізь і *hōra* – вигляд, видовище) стрічкоподібна, в плані півколом живописна картина з переднім предметним планом (споруди, реальні і бутафорські предмети). Діорами розраховані на штучне освітлення і часто розташовуються в спеціальних павільйонах [2]. Вона дає можливість розглядати зображення лише з боку вікна, охоплює лише частину горизонту і може розташовуватися на стіні як напівкруглого, так і прямокутного приміщення. Тому діорами, що не вимагають настільки великих площ, як панорами, набули в природничо-наукових музеях набагато ширшого поширення.

У першій третині XIX ст. ландшафтний метод експонування став практикуватися в багатьох музеях світу. У Росії перша ландшафтна експозиція була побудована в 1930 р. в Московському обласному краєзнавчому музеї (м. Істра). З 1970-х рр. ландшафтний метод став переважаючим в регіональних природничо-наукових музеях і відділах природи краєзнавчих музеїв.

Тематичною називають експозицію, яка за допомогою експозиційних матеріалів розкриває певну тему, сюжет, проблему, створює музейний образ подій або явищ, що відображаються. Основною структурною одиницею тематичної експозиції є тематико-експозиційний комплекс, що є групою предметів різних типів – речей, документів, образотворчих матеріалів. Першими в другій половині 1920-х рр. **тематичний, або комплексно-тематичний метод експонування** стали розробляти історико-революційні музеї стосовно своєї тематики – класової боротьби, економічної і політичної історії. З 1930-х рр. він став переважаючим методом експонування в радянських музеях; в даний час є провідним, головним чином, для історичних і краєзнавчих музеїв.

Слід мати на увазі, що всі перераховані методи експонування досить часто інтегруються: систематична експозиція може поєднуватися з ансамблевою і ландшафтною експозицією, тематична може включати елементи не лише ансамблевої, але і систематичної експозиції. Вибір методів експонування залежить від багатьох чинників, у тому числі від профілю музею, від теми і цільових установок експозиції, що створюється, специфіки колекцій, розмірів експозиційних площ.

Особливе місце в експозиції належить текстам. За своїм змістом вони мають бути однозначними, ясними, по можливості лаконічними і доступними для всіх категорій відвідувачів. Тексти зазвичай підрозділяються на: заголовні, провідні, пояснювальні, етикетаж і покажчики. **Заголовні** тексти допомагають відвідувачеві орієнтуватися в експозиції і містять назви залів, тематичних розділів, експозиційних комплексів. **Провідний текст** схожий на епіграф в літературному творі. Він виражає основну ідею експозиції в цілому або ж якихось її розділів, тем, залів, комплексів.

Текст пояснення (пояснювальний) є анотацією до залу, до теми, до комплексу або ж до окремого експоната. Він містить інформацію, яка лежить за межами зорового сприйняття експонатів. Наприклад, в одній з вітрин Державного музею Сходу експонуються крихітні туфельки, незвичайної форми і маленького розміру. Без відповідної анотації відвідувач може вирішити, що вони належали дитяті. Насправді це – туфлі дорослої жінки.

Річ у тому, що згідно уявленням, що колись існували в Китаї, про красу жінки, особливо із спроможних кругів суспільства, повинна була мати маленькі дугоподібні ніжки, що нагадують форму молодого місяця або лілію. Для того, щоб ступня прийняла відповідну форму, дівчаткам з шестирічного віку підгинали всі пальці, окрім великого, до підошви і дуже міцно прив'язували їх бинтами. Це продовжувалося до тих пір, поки підошва не приймала дугоподібну форму. Тому, за розміром своїх ніг, китайки залишалися у віці дівчаток 6 – 8 років; при цьому розвинений був лише великий палець ступні.

Неодмінним елементом всякої експозиції являється етикетка, сукупність всіх етикеток даної експозиції називається *етикетажем*. Етикетка – це текст, що містить назву предмету, його атрибутивні дані, тобто відомості про матеріал, розмір, спосіб виготовлення, авторську приналежність, соціальне і етнічне середовище перебування, історичне і меморіальне значення. У нижній частині етикетки необхідні відомості про те, що експонується: оригінал або копія. При цьому існує одне методичне правило. Якщо в експозиції представлені переважно оригінали, то в етикетажі можна відзначати лише копії, коли ж експонується, головним чином, скопійований матеріал, в етикетажі необхідно вказувати оригінали. Один і той же предмет, включений в різні експозиції, може мати різні за формою і змістом етикетки.

Наприклад, в історичних музеях етикетки до образотворчого матеріалу починаються не з прізвища автора (як в художньому музеї), а з назви твору. Етикетки не мають бути громіздкими, але і надмірний лаконізм інформації, що міститься в етикетці, не виправданий, оскільки опитування відвідувачів і спостереження за їх реакцією свідчать про те, що музейний глядач потребує максимально детальних відомостей про експонати.

Для того, щоб полегшити відвідувачам, що самостійно оглядають експозицію, можливість орієнтуватися в ній, використовується *система покажчиків*. Це, перш за все, план експозиційних залів, що містить назву кожного з них. Біля входу в окремих залів часто розміщується його план з вказівкою маршруту, назвами і нумерацією експозиційних комплексів.

У залах використовують покажчики у вигляді стрілок на стіні або на підлозі. Треба пам'ятати, що тексти не є специфічно музейним засобом вираження, тому експозиція не має бути ними переобтяжена. Останніми роками в експозиціях музеїв усе більш широке використання знаходять фонокоментарі. Голоси

птиць, тваринних і різні природні шуми відтворюються в краєзнавчих і природничо-наукових музеях. Музичні, театральні, літературні музеї включають в експозицію як основні експонати документальні звукозаписи кращих музичних колективів і солістів світу, голоси поетів і письменників. В архітектурних музеях-заповідниках часто використовуються записи народної і старовинної музики. В художніх музеях в якості фонокоментарів до експозицій може використовуватися музичний супровід, що відповідає темі виставки або цілеспрямовано доповнює її зміст.

Висновки.

1. Музейна експозиція – це цілісна предметно-просторова система, в якій музейні предмети та інші експозиційні матеріали об'єднані концептуальним (науковим і художнім) задумом, організовані композиційно, забезпечені коментарем, технічно і художньо оформлені і у результаті створюють специфічний музейний образ природних і суспільних явищ.

2. В сучасній музейній практиці виділяють наступні основні методи експонування: систематичний, ансамблевий, ландшафтний, тематичний. Цим методам відповідають систематична, ансамблева, ландшафтна і тематична експозиції. Представлений поділ експозицій досить умовний, в основному, в сучасних експозиціях поєднуються елементи тематичних, ансамблевих і систематичних експозицій.

Зміна критеріїв і стандартів культурного середовища, що оточує нас, підштовхує музеї до все більш довершеної естетичної організації інтер'єрів музейних залів. Оновлення внутрішнього змісту музейних експозицій сприяє розвитку експозиційної і дизайнерської думки, стимулює пошуки нових ідей для художнього проектування і становить **напрямок подальших досліджень**.

Література:

1. Яковець І. О. Експозиційна діяльність та дизайн експозиції в музеях: особливості сучасного стану в Україні // Музейний альманах. Наукові матеріали: статті, есе / Черкаський обласний художній музей. – Черкаси: Ю. А. Чабаненко, 2010. – №1. – С.12-15
2. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. И доп. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 1456 с.: ил.
3. Словник з дизайну і ергономіки [Текст]: термінологічний словник для фахівців з дизайну і ергономіки, інженерів, конструкторів, студентів ВНЗ / В. О. Свірко [та ін.]; під загальною ред. Свірка В. О. – 2-ге вид. перер. І доп. – Харків: видавництво НТМТ, 2009. – 131 с.
4. Соустин А. С. Этапы и основные технические приемы проектирования современных музейных экспозиций // Искусство музейной экспозиции. Современные тенденции архитектурно-художественного решения. – М., 1983.
5. Тимрот А. Д. Проблема образности в архитектурно-художественном решении экспозиции музеев // Искусство музейной экспозиции. Современные тенденции архитектурно-художественного решения. – М., 1983.